

STATE OF THE EUROPEAN UNION 2011

Geert Mak

Het was in de winter van 1999. Het voormalige Joegoslavië lag in ontredde uiteen. De vriendelijke Donau-stad Novi Sad was keer op keer door de geallieerden gebombardeerd, de bruggen lagen in flarden in de rivier. De stedelingen stonden aan de besneeuwde oevers, in verbijstering. Over de oorlog, over hun verwoeste wereld, over het ondenkbare dat ze zichzelf hadden aangedaan. Ik ging op bezoek bij de oude Aleksander Tisma, een van de grootste Joegoslavische schrijvers. Hij woonde daar vlak om de hoek, hij is nu overleden.

Toen ik hem vroeg hoe hij zich voelde, in dit verloren land, vertelde hij me een verhaal over zijn hond, Jackie. Op een winterdag was het beest weggelopen, langs de Donau, en op een of andere manier was het dier op een ijsschots beland. Kinderen uit de buurt waren hem komen halen: 'Mijnheer Tisma, uw hond verdrinkt!' Hij rende erheen, riep de hond keer op keer bij de naam, maar hij bleef maar op die schots zitten, als verstijfd. Het dier verkeerde in een complete shock. Uiteindelijk wist een van de kinderen hem bij zijn nekvel te pakken, en alles liep goed af.

'Zo is het op dit moment ook met ons,' zei Tisma. 'We zitten als verstijfd op een ijsschots, we weten niet wat te doen, en ondertussen zeilen we weg op de stroom.'

In deze maanden moet ik vaak terugdenken aan de hond van Tisma, op zijn ijsschots. Historische breekpunten, grote crises, ze zijn voor de doorsnee burger altijd ingebed in het ritme van het dagelijks bestaan: we blijven werken, koffie drinken, een brood kopen, de kinderen naar school brengen. Op de dag dat de Eerste Wereldoorlog losbarstte noteerde Franz Kafka enkel in zijn dagboek: 'Duitsland heeft Rusland de oorlog verklaard – 's middags zwemmen.' We beseffen wat er dreigt, en we beseffen het niet, ook omdat we het niet willen – zo groot is onze behoefte aan zekerheid en voorspelbaarheid.

We leven in historische tijden. We krabbelen langzaam weer uit een gemene en vooral gevaarlijke economische crisis. Binnen de Arabische wereld zijn volksbewegingen op gang gekomen die wel eens net zo'n plek in de geschiedenis kunnen gaan innemen als de Europese revoluties van 1848 en 1989. Waar deze democratische omwentelingen ook op uitmonden, ze vormen de grootste uitdaging voor de Europese buitenlandse politiek sinds de Val van de Muur. Achter de schermen ondertussen vreet de Eurocrisis door als een veenbrand. En daarmee staat het hele Europese project te wankelen.

Het jaar 2011 kan, kortom, wel eens een historisch jaar worden, ten goede of ten kwade. De paar decennia relatieve rust die we achter de rug hebben betekenen niet dat onze Europese orde, en onze westelijke wereldorde, werkelijk stabiel zijn. Keer op keer heeft

de geschiedenis van de 20^e eeuw laten zien dat het ondenkbare opeens toch onvermijdelijk kan worden. En die veranderingen plegen zich vervolgens vaak in verbijsterend snel tempo te voltrekken. Dat geldt ook voor deze jaren.

We voelen die zorg en die druk. Toch kost het grote moeite om de consequenties ook werkelijk onder ogen te zien. En dat heeft alles te maken met onze diepste zekerheden, zekerheden die we pas op het allerlaatste loslaten, de zekerheden van ons, zorgvuldig opgebouwde, zelfbeeld. En zo verstijven we, op onze schots.

Het afgelopen najaar maakten mijn vrouw en ik een lange reis door de Verenigde Staten. Ik had het land al veel vaker bereisd, ik bezoek het vrijwel ieder jaar wel een keer, maar ditmaal wilde ik het op een andere manier leren kennen, het gewone, doorsnee Amerika. Niet New York, ditmaal, maar Marshall, Minnesota. Niet Yosemite, maar de aardappelvelden van Maine. In de diners en Mc Donalds langs de route praatte ik met boeren, huisvrouwen, chauffeurs, met Jan en alleman. En ik zag een zelfbeeld in verval. Ik zag een natie onder één vlag en één president, maar in werkelijkheid tot op het bot verdeeld. Het oude gelijkwaardigheidsideaal, de motor van de *American Dream*, leek te zijn verdampt: de afgelopen decennia vond in Amerika een grootschalige herverdeling van geldmiddelen plaats, en wel van de armste groepen naar de allerrijkste bovenlaag. Sinds 2008 verwacht de meerderheid van de Amerikanen, voor het eerst in de geschiedenis, dat hun kinderen het in de toekomst slechter zullen hebben, inplaats van beter.

Overall in die diners en café's trof ik diep ontgoochelde burgers, zowel van rechts als van links. Boze mannen en vrouwen die zich misleid en opgelicht voelden, die niet meer wisten waar hun zorgen, hun werkloosheid en hun armoede aan te wijten waren, die platgebeukt werden tussen de fronten van de culturele oorlog van politici en media, en die zich in niets en niemand meer herkenden. De mensen met wie ik praatte voelden zich met recht verlaten en verraden: hun democratie gleed weg in de richting van een plutocratie, hun traditionele Mainstreet USA, met alle gewoonheid en menselijkheid die daarbij hoorde, was meer en meer nostalgie geworden.

Ik herinner hoe ik op een novemberavond in het stadje Paducah belandde, in het noorden van Texas, in de zogenaamd Panhandle. Het was er doodstil. Tussen de oude stenen huizen lagen overal grasvelden en kale plekken – de resten van vroegere bebouwing. Het stadsplein werd beheerst door een enorm stenen gerechtsgebouw, daaromheen een keur aan winkels: een boekhandel, een ijzerzaak, een bloemisterij, een drogist, een levendig geheel. Maar alles was verveloos, verroest, en de deuren en ramen waren dichtgetimmerd, alsof een boze fee ergens anno 1968 opeens met haar toverstaf had gezwaaid. Slechts in één gebouw, op een hoek, brandde nog licht. De lokale krant bestond nog steeds, de *The Paducan Post*.

Ik ging naar binnen en ik stond tegenover een van de mooiste meisjes van dat stadje uit de jaren vijftig. Ze heette Jimmie Taylor, ze was nu 73, en nog was ze een echte Texas Beauty. Ze was de eigenaresse annex hoofdredacteur annex redactiesecretaris, en ze maakte de krant tegenwoordig in haar eentje. De oplage was gedaald van 20.000 naar 1400. Ze was van boerenafkomst, arme mensen. Haar ouders hadden gedweept met Roosevelt, vertelde ze, die had hen door de crisis gesleept. 'Nu weten we dat hij een halve socialist was.'

Tegenwoordig stemt bijna iedereen in het stadje Republikeins, maar, zo zei ze, 'we vertrouwen niemand meer, ook niet onze eigen senatoren en congresleden. Wij zijn

allemaal arme mensen, weet je. En arme mensen moeten het hebben van hele concrete zaken. Als die uitblijven, dan worden ze bang en onzeker.'

Jimmy Taylor bleef trots op haar krant, haar stad, haar land en haar Texas. Maar haar zelfbeeld als Amerikaan vond bijna geen aanknopingspunten meer met de realiteit die ze om zich heen zag. En ik kan u verzekeren, de wereld is vol van Jimmy Taylor's op dit moment, in Amerika en in Europa.

De Tweede Wereldoorlog was op allerlei manieren bepalend voor onze zelfbeelden, zowel die van de Amerikanen als van ons, Europeanen. Een historisch moment vond plaats op 10 juli 1943, toen geallieerde troepen, met een landing op Sicilië, voor het eerst weer het Europese vasteland betraden. De Amerikaanse generaal Patton had voor de gelegenheid een speciale legerorder opgesteld. Ik citeer:

'When we land, we will meet German and Italian soldiers, whom it is our honor and privilege to attack and destroy. Many of you have in your veins German and Italian blood, but remember that these ancestors of yours so love freedom that they gave up home and country to cross the ocean in search of liberty. The ancestors of the people we shall kill lacked the courage to make such a sacrifice and continued as slaves.'

Ja, dat zijn wij, Europeanen. Patton's toespraak is een typisch voorbeeld van een allesbepalend onderdeel van het Amerikaanse zelfbeeld, het zogenaamde exceptionalisme. Het is de diepe overtuiging dat Amerika een speciaal door God gezegend land is, dat de Amerikaanse normen en waarden universeel zijn, en dat ieder mens volgens die waarden hoort te denken. Zo niet, dan lopen die mensen achter in hun ontwikkeling. En dan moeten ze geholpen worden. Onder alle mooie woorden spelen uiteraard wel degelijk enorme imperiale belangen: het Midden Oosten, met zijn gigantische energiereserves, werd al door president Eisenhower betiteld als 'het strategisch belangrijkste deel van de wereld'. Maar verkocht wordt iedere ingreep telkens weer onder de vlag van 'de historische roeping' van Amerika – al is men daar, sinds de oorlog in Irak, wel voorzichtiger mee geworden. Ook *The Quiet American* begint zijn lessen te trekken uit de geschiedenis.

Tegelijkertijd – we zien het opnieuw rond de Lybische dilemma's – begint in Europa juist een toenemende reflex te ontstaan om opnieuw in het wereldgebeuren in te grijpen, nu niet meer enkel uit imperiale maar ook uit humanitaire overwegingen – al spelen voor ons, Europeanen, die grote strategische belangen natuurlijk eveneens een doorslaggevende rol. Toch is Lybië een goed voorbeeld: zowel de ambities als de taal waarin die worden verhuld zijn exemplarisch voor de manier waarop beide zijden van de Atlantische Oceaan op elkaar reageren, voortdurende spiegelen jegens elkaar.

'Wij, Europeanen, zijn niet alleen beïnvloed door Amerika, als een soort externe aanwezigheid of kracht, nee, de Amerikaanse aanwezigheid is ook diep ingebed in het eigen, Europese zelfbeeld,' schrijft de Noorse Europa-specialist Erik Fossum. "Voor veel Europeanen zijn de Amerikanen niet 'zij' maar 'ons' "Met de Amerikanen delen we, en blijven we delen, de waarden van democratie, rechtsstaat en tolerantie, van vrijheid, gelijkheid en broederschap. Dat is ook ons evangelie voor de rest van de wereld.

Tegelijkertijd trekken we verschillende consequenties uit die waarden. We zijn bijvoorbeeld pacifistisch geworden, juist omdat we níet van Venus kwamen, maar van Mars. Die Patton kon beweren wat hij wilde, maar tijdens en na die Tweede Wereldoorlog hebben wij, Europeanen, ónze lessen geleerd. Voor ons waren het geen films en heldenverhalen, wij kennen de werkelijkheid van oorlog en vervolging en zelfs de jongere generaties hebben nog de schrik in de benen. Daarom zijn we, terecht, ook zo trots op de resultaten van onze Europese 'soft power', waarbij wapengeweld vervangen

werd door hulp en hoop op welvaart, gestimuleerd door een gestaag voortgaande uitbreiding van de Unie.

We hebben daarnaast, en dat is ook typisch Europees, een enorme aversie tegen al te grote sociale ongelijkheid. Mede daarom bieden de voorzieningen van onze welvaartsstaten, zeker in West-Europa, de doorsnee burger een zekerheid en een kwaliteit van bestaan die voor de meeste Amerikanen onbereikbaar is. Die idealen proberen we internationaal uit te dragen. We lopen vooraan aan als het gaat om humanitaire hulp, het verdedigen van mensenrechten, het op de bres staan van waarden als tolerantie en rechtvaardigheid. En we zijn niet bang om zelfs delen van onze nationale soevereiniteit op te geven omwille van het geheel. Ons grote historische experiment, de ontwikkeling van één Europese markt, één Europese munt, en, gaandeweg, een supra-nationaal Europees bestuur, is zonder weerga in de geschiedenis.

Zo. Voor zover wij, moderne Europeanen, een gemeenschappelijk zelfbeeld hebben, ziet het er ongeveer zo uit. We roepen het niet van de daken, maar het geeft ons wel een warm gevoel. Het inspireert en geeft hoop, en we zullen er niet snel afstand van doen. En op veel punten sluit het wonderwel aan bij het zelfbeeld van onze Amerikaanse bondgenoten. Alleen: in hoeverre stemt ook ons zelfbeeld nog overeen met de werkelijkheid? Klampen wij ons, net als die dappere en eenzame krantenmaakster Jimmey Taylor, niet vast aan een realiteit die gebaseerd is op wat we hopen dat er gebeurt, niet op wat er gebeurt? Had Orhan Pamuk niet gelijk, toen hij eind vorig jaar vanuit een glanzend Istanbul een beschouwing over ons continent schreef onder de veelzeggende titel: 'De vervagende droom van Europa'?

Laten we eerst een paar feiten onder ogen zien. Nog altijd leven we in de nazomer van onze verzorgingsstaten. Maar lang zal Europa de doorsnee bevolking deze hoge kwaliteit van bestaan niet meer kunnen bieden. In de komende 25 jaar zal de Europese bevolking vermoedelijk slechts met 0,7 procent toenemen, die van de Verenigde Staten met 20 procent. Tegelijkertijd neemt de gemiddelde leeftijd van de Europeanen snel toe. Van Polen tot Italië is er een grijze golf in aantocht die een zware last zal leggen op pensioenen, gezondheidszorg en andere sociale verworvenheden. De noodzakelijke aanpassingen, juist om iets van die kwaliteit van bestaan te behouden, zullen echter veel spanningen en weerstand oproepen. Populistische geluiden krijgen steeds meer weerklank. Zoals Jean Claude Juncker ooit zei – ik citeer hem uit mijn herinnering: 'Wij, Europese politici, weten wel ongeveer wat er moet gebeuren om Europa klaar te maken voor de 21^e eeuw: herstructurering van de verzorgingssystemen, aanpassing van de pensioenen, het opzetten van een modern immigratiebeleid... Maar we weten niet hoe we daarna nog de verkiezingen kunnen winnen.'

Tekenend is het lot van de zogenaamde agenda van Lissabon, opgesteld in het jaar 2000, het plechtige voornemen van de Europese regeringsleiders om de Unie in 2010 opgestuwd te hebben tot de meest 'dynamische en competitieve kennis-economie in de wereld'. Dat was dus vorig jaar, en nog steeds is minder dan 10 procent van de Europese industrie high-tech. Dat falen heeft echter niets van doen met onze mogelijkheden. Het had best gekund. De oorzaak ligt vooral in de politieke en sociale voorkeuren van ons, Europeanen. Wij maken minder uren dan, bijvoorbeeld, de Japanners, de Chinezen en de Amerikanen, we nemen lange vakanties, gaan zo snel mogelijk met pensioen. De Europese pretentie om het meest competitieve stuk van de wereld te vormen mislukte, constateerde de *Economist* nuchter, 'omdat talloze

Europeanen niet willen leven in de meest dynamische en competitieve economie van de wereld.'

Dat klopt, ja. Het is inderdaad onze keuze. Onze relatief hoge kwaliteit van bestaan geeft ons, Europeanen, een meer ontspannen levenshouding, en op zich is dat een grote verworvenheid. Maar het wiegt ons ook in slaap, met veel dromen, en teveel illusies.

Vervolgens is daar het grote symbool van ons nieuwe Europese zelfbeeld, onze veelbezongen politieke eenheid. Er waren en zijn grote economische verschillen tussen de diverse lidstaten, maar die spanningen kent de Amerikaanse federatie ook. In Europa lopen echter ook de politieke motieven achter de eenwording sterk uiteen: de Duitsers willen met hun verschillende burens vooral in vrede leven, de Fransen dromen van een Europese superstaat, de Zuid-Europeanen van de Brusselse geldpotten, de Oost-Europeanen van een definitieve bevrijding uit de Russische invloedssfeer.

Het samengaan van al deze verschillende landen, elk met een eigen geschiedenis, en eigen wonden en verwachtingen, was in het verleden alleen mogelijk doordat ze, ondanks alles, bereid waren om een gezamenlijke reis te beginnen. Het ging bijna letterlijk stap voor stap. Ieder groot Europees verdrag van de afgelopen decennia bevatte de kiemen voor het volgende verdrag. Politicologen spreken in dit verband wel van een zogenaamde 'pad-afhankelijkheid', een proces waarbij de uitkomst onduidelijk is, maar waarbij elke stap toch eentje vooruit is, omdat men in het verleden ervoor gekozen heeft om een bepaald traject af te lopen. En die stappen gaan automatisch vooruit, omdat een terugkeer op dat lange pad dramatische gevolgen kan hebben. Het punt is alleen dat het laatste grote verdrag, dat van Lissabon, nauwelijks of geen kiemen meer bevat voor verdere ontwikkelingen. De wijzigingen die noodzakelijk waren vanwege de euro-crisis zijn min of meer geforceerd ingevoerd. Het verdrag als geheel maakt de indruk van een, misschien voorlopig, eindpunt: de Europese Unie blijft een in principe een intergouvernementele organisatie, omringd door een reeks supra-nationale instanties en bevoegdheden. Een federatie wordt het niet. De reizigers zijn uitgeput.

De eurocrisis die we nu meemaken is dus niet alleen een financiële bosbrand, een crisis van staatsschulden en banken die dreigen om te tuimelen als een reeks dominostenen. Het is ten diepste een politieke crisis, omdat het de grote vermoeidheid van de Europese reizigers ongenadig blootlegt. Aan de ene kant moeten ze wel verder op het pad. Ze hebben, ook op economisch en fiscaal terrein, een dringende behoefte aan een centrale Europese leiding. Aan de andere kant durven ze bijna niet verder, durven ze hun individuele soevereiniteit op deze terreinen niet uit handen te geven. En hun kiezers vertrouwen het al helemaal niet mer.

Welke financiële oplossingen ook worden bedacht om de euro duurzaam overeind te houden, ze raken nauwelijks het grote probleem dat daarachter schuilt: de enorme verschillen tussen de diverse nationale economieën van de euro-zone en, aan de andere kant, het gebrek aan een behoorlijke fiscale en financiële coördinatie, laat staan de aanwezigheid van een, zoals in de USA, een gemeenschappelijke schatkist.

Er is zo een situatie ontstaan die op den duur onmogelijk kan worden volgehouden. Noord-Europa zal voorlopig grote sommen geld moeten overmaken om de economieën van Ierland en Zuid-Europa draaiende te houden. De ontvangende landen zullen, aan de andere kant, een reeks draconische ingrepen in hun economie en verzorgingssystemen moeten accepteren. Volgens de Europese leiders zou het zo moeten gaan, ja. Maar van de kiezers in die lidstaten wordt ondertussen wel een bijna bovenmenselijke mate van rationaliteit, loyaliteit en geduld gevraagd, zeker op langere termijn.

Het Europese eenheidsproces heeft eerder onverwachte sprints gemaakt, soms uit idealisme, vaker uit nood. Wellicht zal ook deze eurocrisis Europa opnieuw tot een verdere integratie dwingen. Deze crisis is echter ook een symptoom van een werkelijkheid die we misschien toch maar eens onder ogen moeten zien: dat het Europa van twee snelheden allang een realiteit is, en dat de legitimiteit van het Europese project zijn grenzen nadert, en die wellicht zelfs al heeft overschreden.

De problemen rond de euro raken ook de positie van Europa tegenover de rest van de wereld. Een andere belangrijk onderdeel van het hedendaagse Europese zelfbeeld is onze zogenaamde 'soft power'. Europa pretendeert een vreedzame wereldmacht te zijn. Kijk maar eens, zeggen we tegen elkaar, met hoeveel onderdrukking en geweld de Amerikanen hun oppermacht over hun naaste omgeving hebben gehandhaafd, denk maar aan Grenada, Panama en de blokkade van Cuba. En kijk dan eens hoe Europa dat nu al jaren doet: beschaafd, positief en gewelddoos.

We konden ons dat nette Europese gedrag echter alleen permitteren omdat Amerika ons liet mee schuilen onder de paraplu van hun militaire wereldmacht. De Amerikaanse en Europese zelfbeelden sloten hierin decennia lang naadloos op elkaar aan. Dat was veilig en comfortabel, en zelfs het denken over fundamentele internationale vraagstukken bleef ons min of meer bespaard. Met het einde van de Koude Oorlog is die periode voorbij. Dat weten we allemaal, maar nog steeds willen sommige Europese politici, vooral ook in mijn eigen Nederland, die realiteit niet onder ogen zien.

Het succes van onze 'soft power' was bovendien enkel gebaseerd op onze enorme economische aantrekkingskracht. De Europese soft power staat en valt met het succes van de Europese Unie, en met het perspectief, althans voor de naburige staten, om zelf ooit te mogen toetreden. Soft power draait, anders gezegd, op een belofte die decennia lang boven de Europese Unie hing, de belofte aan de kinderen in de straat om ooit te mogen meespelen met de kinderen in dat grote mooie huis op de heuvel. Maar wat, als de realisering van die belofte steeds meer aan kracht begint te verliezen? Als het dak van dat huis begint te verzakken, als de muren steeds meer scheuren beginnen te vertonen, sommigen bezig zijn de deuren te barricaderen, en overal de luiken voor de ramen gaan?

Daarmee kom ik op de derde peiler van ons Europese zelfbeeld: het democratische karakter van de Unie. We kennen allemaal de dagelijkse problemen: de gecompliceerde Europese besluitvorming, de onvatbaarheid van de Europese partijen en het Europese parlement, het tekort aan charismatische leiders, onze Babylonisch taalverwarring, de afwezigheid van een duidelijk Europees publiek debat, van een Europees koffiehuis. Vlak na het referendum in 2008, waarbij de Ierse kiezers – zij het tijdelijk – op de valreep het verdrag van Lissabon afschoten, werd een uitvoerig onderzoek gedaan naar hun motieven. Allereerst bleek dat de voorstemmers voornamelijk voor Europa gestemd hadden. Over het voorgestelde verdrag zelf wist nog geen twintig procent iets zinnigs te melden. Over de Europese Unie hadden de meesten van deze pro-Europeanen het 'gevoel' dat het 'wel goed zat', maar opnieuw wist maar een enkeling wat er in Brussel zoal omging.

Ik vermoed dat zulke onderzoeksresultaten in, bijvoorbeeld Duitsland en Nederland, niet veel anders zullen zijn. De Europese Unie is voor steeds meer kiezers, ook als ze welwillend en geïnteresseerd zijn, een onbegrijpelijk fenomeen geworden. En daar doet de Unie zelf hard aan mee. Zelfs de keuze van de voorzitter van de Europese Raad, het 'gezicht' van Europa, vond plaats tijdens een dinertje achter gesloten deuren. Het menu

werd keurig gepubliceerd, de lijst met kandidaten bleef geheim. Niet de kiezers wendden zich af, maar de Unie. En dat is een levensgevaarlijke ontwikkeling. Tegelijkertijd heeft immers het inhoudelijke werk van de Europese Unie de laatste twintig jaar een veel sterkere politieke lading gekregen. De meeste recente voorstellen om de eurocrisis ook op lange termijn te bezweren betekenen bijvoorbeeld, hoe noodzakelijk ze ook zijn, een almaar verder toenemende invloed van Europa op pensioenen, belastingen en andere nationale regelingen. En dan zwijg ik nog over het zich snel ontwikkelende gemeenschappelijke buitenlandse beleid en de alom afgedwongen privatiseringen en verzelfstandigingen.

Lange tijd hebben de Europese leidslieden kunnen freewheelen op de positieve gevoelsargumenten van een meerderheid. Te lang. Want het afgelopen decennium is die meerderheid omgeslagen in een minderheid, de opkomst voor het Europese parlement is bij iedere verkiezing verder gedaald – de laatste maal, in juni 2009, tot een povere 43 procent – en pro-Europa campagnes, zoals bij de laatste referenda, slaan steeds minder aan. Dat is begrijpelijk: je kunt niet vijftig jaar verwaarlozing, zoals in mijn eigen land, in drie maanden tijd weer rechtzetten.

De Europese bestuurders en instituties kunnen, zeker nu, niet functioneren zonder een stevige steun, uitgesproken en onuitgesproken, van de kiezers. In veel landen wordt echter, onder druk van de crisis, het Europese project juist steeds vaker aangevallen. En die aanvallen raken doel, juist omdat de Europese democratie nog steeds zo zwak is. De leiders van de lidstaten hebben, uit angst om macht en invloed te verliezen, aan dit prille boompje consequent de kansen ontnomen hebben om zich te ontwikkelen tot volwassenheid.

Als de nieuw gekozen Europese ‘president’ werkelijk een krachtige leider had mogen zijn, dan had hij de burgers van de lidstaten er veel beter kunnen doordringen dat ze ook Europese burgers waren – met alle verplichtingen en voorrechten die daarbij horen. Als de nieuw gekozen Europese ‘minister van Buitenlandse Zaken’ een diplomatieke zwaargewicht had mogen zijn, in plaats van een grijze en op dit terrein totaal onervaren figuur, dan had Europa als Europa een zinnige rol kunnen spelen in de huidige Arabische crises. Als er een serieuze poging was gedaan om een deel van de nationale democratische processen werkelijk naar Europees niveau te tillen, dan was Europa op dit moment lang niet zo kwetsbaar geweest voor de opeenvolgende nationale en zelfs lokale verkiezingsuitslagen.

In Finland haalt een extreme anti-Europese partij nog geen vijfde van de stemmen. Heel Europa siddert: het reddingsplan voor de euro zou wel eens gevaar kunnen lopen. In de Duitse deelstaat Nordrhein-Westfalen spant het erom bij de verkiezingen: de economische redding voor Griekenland loopt alleen daardoor wekenlang vertraging op. Enzovoorts, enzovoorts. Het Europese democratische proces is op alle manieren door de nationale politiek, overal, gesaboteerd, en daarvoor betalen we nu een hoge prijs. Vormen die nieuwe populistische partijen het probleem, zoals hier in Brussel wel wordt gesuggereerd? Nee, die zijn enkel een symptoom, en we moeten daarbij bovendien waken om ze over één kam te scheren, zoals in Europese kringen maar al te vaak gebeurt. De Nederlandse PVV waar iedereen zich op verkijkt, kan bijvoorbeeld nauwelijks vergeleken worden met de nationalistische bewegingen in Scandinavië, en zelfs niet met die in België en Frankrijk.

De Nederlandse PVV-aanvoerder is, in zijn ongeëvenaarde negativiteit, een typisch voorbeeld van de figuur die door de geschiedenis heen in crisistijden regelmatig opduikt: de brandstichter, de amokmaker, de briljante demagoog die, net als Eugene McCarthy in Amerika van de jaren vijftig, uiteindelijk enkel wordt gedreven door

narcisme. Principes worden omhelsd omdat ze het applaus en de media-aandacht voeden, maar ze worden ook even gemakkelijk weer losgelaten. Dat geldt ook voor de anti-Europese opvattingen van deze partij: het vaantje waait simpelweg naar de heersende wind. Het zijn types die grote chaos en schade nalaten, maar geen blijvende visies en politieke macht. 'Rebels,' kortom, 'without a cause'.

Laten we daartegenover eens naar de Finnen kijken. Hun zogenaamd populistische aanvoerder Timo Soini komt in de media naar voren als een oprecht verontruste burger, die voor de hand liggende, legitieme vragen stelt. Want inderdaad, waarom blijft de Europese politiek in de eurocrisis de banken ontzien, ondanks hun medeverantwoordelijkheid voor dit debacle, en alle lasten afwentelen op de gewone man en vrouw, zowel in de kredietverschaffende als de kredietontvangende landen? Waarom wordt gewoon niet erkend dat Griekenland, Ierland en Portugal hun schulden met de huidige rentevoet nooit zullen kunnen afbetalen, en, zoals dat gaat bij failliete landen, hun schulden moeten herstructureren, waarbij ook de banken een veer zullen moeten laten? Of, laat ik het anders stellen, waarom blijft zelfs nu nog de prioriteit van de Europese leiding liggen bij de bescherming van de banken en de financiële wereld, ten koste van een almaar verder eroderende legitimiteit van het Europese project? Ondanks alle verschillen putten al deze anti-Europa bewegingen hun aanhang echter wel uit dezelfde, voor velen moeilijk te verwoorden zorg, die als een steeds dikkere wolk Europa overschaduwde: de angst dat wij, als eenvoudige burgers, de greep op onze toekomst bezig zijn volledig kwijt te raken, en dat niet alleen, ook onze identiteit lijkt in dit nieuwe Europa en in de geglobaliseerde samenleving van de 21^e eeuw meer en meer te verdwijnen.

Het harde 'nee' tegen Europa van de Franse, Nederlandse en later de Ierse kiezers was dan ook niet alleen een uiting van domme populisme zoals hier in Brussel en elders wel werd gesuggereerd. Die 'nee-stem' weerspiegelde, zoals de New York Times commentator William Pfaff terecht schreef, 'het intuïtieve gevoel dat de eerste verplichting, van welke politieke gemeenschap ook, nationaal of multinational, er eentje is jegens zichzelf, haar eigen veiligheid, integriteit en succesvol functioneren.' Kort en goed: de legitimiteit voor het Europese project is snel aan het opraken, juist nu die zo bitterhard nodig is. Als één Europees probleem nog groter is dan de euro, dan is dat het Europese democratische tekort. Dat staat pal voor onze neus, dat groeit maar door, en dat kan het einde betekenen van al onze dromen.

De simpelste economische wetmatigheid die ik ken, geformuleerd door de Amerikaan Herb Stein, luidt als volgt: 'If something cannot go on forever, it will stop'. Al in 1952 waarschuwde de theoloog Reinhold Niebuhr zijn mede-Amerikanen voor hun 'dreams of managing history', dromen die voortkomen uit een overmaat aan succes en de daaruit voortvloeiende zelfmisleiding. Het zijn dromen die uiteindelijk geen inspiratiebron meer zijn, maar een bedreiging. Die wijze woorden kunnen ook wij ons aantrekken, Europeanen. We kunnen ons overgeven aan een soort magisch optimisme, de droom van de Superman. Dat hoorde bij de opbouwfase waarin Europa zo geweldig veel bereikte en waarin we, puur op het technische vlak, het ene succes na het andere behaalden. We kunnen ons ook, en dat past meer bij de huidige Europeanen, overgeven aan melancholie. Want na zestig jaar integratie weten de Europese burgers, ondanks alle successen, nog altijd niet hoe ze samen moeten *leven*.

Juist in een crisis blijkt of een politieke gemeenschap, en de politieke leiders daarvan, nog weten wat ze willen. En of hun zelfbeelden nog corresponderen met de werkelijkheid zoals die zich vandaag de dag voordoet. 'De uitdaging voor een Europees

publiek is om, ook emotioneel, onder ogen te zien dat de realiteit van vandaag op allerlei punten lijnrecht in strijd is met het wereldbeeld waarin iedereen is opgevoed die ouder is dan 25 en jonger dan 75.' schreef de Nederlandse specialist internationale betrekkingen Karel van Wolferen onlangs. 'Een realiteit die mede betekent,' zo vervolgde hij, 'dat het politieke wereldbeeld waarin ze sinds hun jeugd geleefd hebben, ineenstort.'

Toch hoeft dat herijkingsproces niet negatief uit te pakken, want er is ook een nieuwe realiteit. Van Wolferen spreekt in die verband over een nieuwe, noodzakelijke emancipatie van Europa. Hij benadrukt bijvoorbeeld het blijvende belang van het Europese voorbeeld van vreedzame en, ondanks alles, succesvolle integratie. Elders in de wereld is de invloed van het historische Europese experiment veel groter dan wij vaak denken – en Van Wolferen kan het weten, want hij brengt al zijn halve leven de meeste tijd door in Azië, en vooral in Japan. We zien dat nu bijvoorbeeld heel sterk ook in de Arabische wereld.

Die invloed wordt sterker naarmate Europa zich onafhankelijker opstelt van de politiek van de Verenigde Staten. De Europeanen zullen, meent hij, zich echter moeten losmaken van hun oude koloniale moralisme, het idee dat Amerika – en het Westen in zijn algemeenheid – in alles altijd beter zijn. 'De Europeanen zullen, schrijft hij, er ook aan moeten wennen dat ze onvermijdelijk de planeet moeten delen met grote landen waarvan de politieke zeden bepaald niet overeenstemmen met de Westelijke tradities. De Europese kracht ligt, kortom, niet meer in economische overmacht, niet meer in preken en zendingsmissies, maar bovenal in het Europese voorbeeld. Niet in onze woorden, maar simpelweg in ons doen en laten.

Daarbij is echter één ding van essentieel belang: de mentaliteit van waaruit Europa, en de Europese aanvoerders, handelen. Wat was en is onze eigen Europese visie op de wereld, nee, sterker, op het leven? Wat was ons Europees idee van 'kwaliteit van bestaan'? Ik zei het eerder, wij, Europeanen, hebben daarbij een eigen pad ingeslagen. We zullen in de nabije toekomst onze ideeën moeten aanpassen aan de economische en demografische realiteiten, dat weten we allemaal, maar in de basisfilosofie hebben we elkaar altijd kunnen vinden: in onze soft-power, onze boven-nationale samenwerkingsystemen, in onze nadruk op een goede kwaliteit van bestaan voor iedereen, in de breedste zin van het woord. Zo zag en ziet ons zelfbeeld eruit. Voor Europese pioniers van de eerste generatie waren de drijfveren, uiteindelijk, diep emotioneel: voor hen, die de oorlog overleefden, betekende Europa bovenal een vredesproject, een project dat draaide om mensenrechten en democratische waarden op internationaal niveau. Voor de nieuwe generatie Europese leiders werden andere waarden steeds belangrijker, in het bijzonder economische waarden. Dat is begrijpelijk, het was de algemene stemming tijdens de late twintigste eeuw. Maar het resultaat was een Europees project dat, met de zware nadruk op de markt en de vrije mededinging, geobsedeerd lijkt door de globalistische filosofie, waarbij de wereld en de samenleving voornamelijk wordt bekeken door een simpel economisch vergrootglas. De basisgedachte daarachter is dat mensen voornamelijk worden gedreven voor individueel economisch eigenbelang. Die obsessie met het individuele, het particuliere en het meetbare betekende echter dat een boel publieke waarden, ethische en morele waarden die vooral gericht zijn op de gemeenschap, ontmanteld werden – en worden, want het proces is nog steeds gaande.

Via dit globalisme wordt de menselijke ervaring bijna met geweld in bepaalde modellen geperst, soms bijna op dezelfde dogmatische manier waarop in het verleden verstokte

Marxisten al het menselijk in hun modellen probeerden te persen. Dit denken gaat onvermijdelijk gepaard met hiërarchische managementsystemen, systemen die – en dat zie je overal, van klein tot groot – de neiging hebben om almaar meer te centraliseren en zichzelf steeds groter en belangrijker te maken. De ideologen en theoretici, zowel van links als recht, en de politici en bureaucraten die in hun voetspoor treden hebben één ding gemeen: hun verbluffende verachting voor het gewone menselijk bestaan, voor het gewone inhoudelijk werk op scholen, in buurten, op het land en op straat. Ook op die vernedering is, van Helsinki tot Lyon, een flink deel van het anti-Europese protest gebaseerd.

De voorzieningen die voor de gewone man en vrouw werkelijk het grootste verschil uitmaken - onderwijs, schoon water, volkshuisvesting, pensioenen, sociale ondersteuning, zorg – komen ondertussen zelden of nooit voort uit deze globalistische filosofie. Ze zijn vrijwel altijd lokaal of nationaal begonnen, en niet zelden zijn die voorzieningen nog altijd zo georganiseerd. Ze worden echter wel bedreigd, en tegelijk vormen ze de fundamenteën voor het welzijn van de middenklasse. Vanuit dit perspectief is de terugkeer van het denken in lokale – en soms nationale - termen een logische reactie op de globalisering en de Europeanisering.

Ik geloof eerlijk gezegd niet dat het publiek zich heeft gekeerd tegen het Europese project in het algemeen. Het is wel zo dat veel mensen zo langzamerhand enorme problemen hebben met de weg die dat project is ingeslagen. Het enige wat ze willen is dat de politiek, ook de Europese politiek, zich weer organiseert rond de realiteiten van hun dagelijkse bestaan. Ze willen hun wereld weer enigszins in de hand hebben. En is er iets meer menselijk en democratisch dan dit simpele verlangen?

Dames en heren,

Vaak moet ik terugdenken aan Jimmey Taylor. Amerika is voor ons nog altijd een voorbeeld en een spiegel, ook als het gaat om onze zelfbeelden. Nog steeds bestaat in Europa een droom over een toekomstige ‘Verenigde Staten van Europa’. De titel van deze jaarlijkse voordracht alleen al spreekt boekdelen. Het is niet bij toeval dat er, een paar jaar geleden nog maar, een enorme inspanning is gepleegd om een Europese ‘Constitutie’ te formuleren, net als de Amerikanen dat ruim twee eeuwen eerder deden. Het lukte niet, als was het alleen al omdat de politieke situatie in het 21^e eeuwse Europa, met al die allang gevestigde democratiën, totaal verschillend was van de Amerikaanse Nieuwe Wereld in de 18^e eeuw. En ook de prioriteiten van de Europeanen waren en zijn anders.

De European Council for Foreign Relations heeft het huidige Europa wel eens vergeleken met de enorme groeneters die in de prehistorie de wereld bevolkten: gigantisch in alles, maar zonder enige agressie. Laten we ons geen illusies maken: Europa is inderdaad, als het gaat om ambities op wereldniveau, een gemakzuchtig dier dat nooit zal gaan draven, en nooit op het wereldtoneel een rol van betekenis zal spelen als het zo nu en dan niet van buitenaf de sporen krijgt, of een klap op de billen. Tegelijkertijd is de huidige wereldorde niet meer stabiel en vredig genoeg om Europa eenvoudigweg Europa te laten zijn. En de beschermende paraplu van Amerika, daar kunnen we steeds minder op rekenen.

Europa moet dus sterk worden, op zijn eigen voeten. Dat is in de eerste plaats in het belang van Europa zelf. Er ontstaat een nieuwe wereld van China, de Verenigde Staten, Japan, India, wellicht Brazilië. Als de Europese Unie daarin niet erkend wordt als een volwaardige medespeler wordt het continent een prooi van de andere machten. In

plaats van een baken van hoop, een voorbeeld van internationale orde, wordt het een vacuüm, een voortdurend oplaaiend strijdtoneel van staten en vooral ook niet-staten. Dat betekent dat we Europa moeten politiseren. Nu echt politiseren. En daar horen ook protestpartijen bij. We moeten het ontrukken aan de instituties, we moeten het ons eigen maken, we moeten het beminnen en haten, we moeten ons er volop ingooien. En ik zeg wij, want het gaat om ons allemaal, waar we ook leven: in Helsinki, Brussel, Berlijn, Athene, Budapest of Barcelona. Wij, Europese burgers.

Willen we de Europese gedachte redden, dan gaat het niet alleen om de financiële of de institutionele eenheid. Daarvoor is ook een diepgaand politiek en cultureel reveil nodig. Er moet op Europees niveau een nieuwe, publieke eenheid geschapen worden, zoals dat in veel landen tijdens de 19^e eeuw op nationaal niveau is gebeurd. Daarin ligt de grootste achterstand van de Unie, dat moet de hoogste prioriteit krijgen, zonder die publieke eenheid kunnen we de rest vergeten.

Wat van groot belang is, is om, veel meer dan voorheen, die Europese discussies ook binnen de nationale arena te voeren. Daarin voelen de kiezers zich het meeste thuis. En vervolgens kunnen dan telkens weer nieuwe lijnen worden getrokken naar de Europese politieke arena.

De Europese democratisering heeft daarin, ondanks alle goede bedoelingen, tot nu toe gefaald. Het heeft, eerder nog, een almaar grotere kloof geschapen tussen de nationale politiek en de Europese politiek. Met name op de nationale politici, die de afgelopen gelopen decennia maar al te gemakkelijk Europese successen claimden voor zichzelf, en nationale pijnpunten afschoven op Europa, met name op hen rust, wat dit betreft, een grote verantwoordelijkheid. Maar ook op ons, hun kiezers.

In werkelijkheid zijn de Europeanen al in vergaande mate met elkaar verweven. Laat die verwevenheid ook blijken in de politiek. Laat de nationale stemmen in de Europese arena daarom eens wat minder klinken. En jaag Europese debatten in de nationale arena aan, waar ze ook over gaan. Want al zijn ze niet altijd aangenaam om aan te horen, ze weerspiegelen wel de realiteit. En ze leren ons, kiezers en gekozenen, om ook op Europees niveau bewuste en verantwoordelijke burgers te zijn.

Nog even, misschien een jaar of twintig, hebben we in het westen respijt om onze instituties aan te passen aan de 21e eeuw. Nog één maal hebben we de mogelijkheid tot een Europees reveil, de kans om de Europese Unie te verdiepen en te democratiseren, om onze kwaliteit van bestaan te herijken, om het Europese project nieuw leven in te blazen. Nog even hebben we gelegenheid om onze oude zelfbeelden te herzien.

Gemakzucht is nu onze grootste vijand. Niets is meer vanzelfsprekend, maar van die ijsschots moeten we af.

Er is zoveel bereikt. Er valt zoveel te verliezen.